

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 19-02-2021

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 21-02-2021

Araştırma Makalesi / Research Article

**INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND
TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 3, ISSUE 5, P. 56-82.**

**ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 3, SAYI 5, S. 56-82.**

Klasik Sonrası Dönem Çağatay Edebiyatı'nın Doğu Türkistan Sahası Şairlerinden Nevbetî ve Divanı

Hayrettin SAĞDIÇ*

Özet

Bu makalede, Klasik Sonrası Dönem Çağatay Edebiyatı'nın Doğu Türkistan sahasındaki en önemli temsilcilerinden biri olan lirik, mutasavvıf şair Nevbetî (1690-1760?) ve divanı ele alınmıştır. Hotenli Nevbetî, Doğu Türkistan tarihinde Hocalar Devri olarak bilinen dönemde yaşamıştır. Klasik Uygur edebiyatı tarihi kaynaklarında, şairin hayatı ve eserleri hakkında maddi bilgilerden ziyade, şiirleri üzerine yapılmış yorumlara yer verilmiştir. Bu nedenle Nevbetî mahlasını kullanan şairin gerçek adı, doğum ve ölüm tarihleri, hayatı ve edebî faaliyetleri hakkında kesin ve yeterli bilgilere sahip değiliz. Nevbetî, temel eğitimini Hoten'de aldıktan sonra 15-16 yaşlarında Kaşgar'a gitmiş ve burada, zamanın ünlü medreselerinde uzun yıllar ilim tahsiliyle meşgul olmuştur. Divanında yer alan şiirlerin muhtevasına, kullandığı mazmunların ve edebî sanatların başarısına bakılacak olursa İslami ilimlerin yanı sıra Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Arap-Fars klasik edebiyatlarını da mükemmel derecede öğrenmiş olmalıdır. Şairin günümüze ulaşan tek eseri, 1747'de tamamladığı divanıdır. Eser, halk arasında büyük ilgi görmüş; Hoten, Yarkent ve Kaşgar'daki medreselerde Nevayî'nin eserleriyle birlikte ders kitabı olarak okutulmuştur. Kaynaklar; Nevbetî Divanı'nın nüshaları, manzume sayıları, tertibi ve el yazmalarının korunduğu kurumlarla ilgili farklı bilgiler verir. Tarafımızca ortaya çıkarılan Berlin nüshası ise 22 Mart 1893'te Yarkent'te istinsah edilmiş olup 100 gazel ve 9 rubaiden oluşur. Divan'daki gazeller, aşk ve tasavvuf temaları etrafında yoğunlaşan lirik manzumelerdir. Ahlak, sadakat, dostluk, ululara saygı, ilim, cömertlik konulu didaktik manzumelerde Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakayık'ı andıran bir söyleyiş dikkat çeker. Nevbetî; yaşadığı dönemde büyük saygı görmüş, şiirlerine nazireler yapılmış bir şairdir. Klasik Uygur Musikisi bakımından büyük önem taşıyan "On İki Makam Metinleri" arasına Nevbetî'nin çok sayıda şiiri girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay edebiyatı, Doğu Türkistan, Nevbetî, divan, Berlin nüshası.

Postclassical Chagatay Literature From the Poets of The East Turkestan area: Nevbetî and His Divan

Absract

In this article, one of the most important representatives of Postclassical Chagatay Literature in the East Turkestan area, lyrical, sufistic poet Nevbetî (1690-1760?) and his divan are discussed. Hotenli Nevbetî lived in the history of East Turkestan in the period known as the Teachers' Age. In the historical sources of classical Uyghur literature, interpretations of the poet's poetry were included rather than material information about his life and works. For this reason, we do not have precise and sufficient information about the real name, date of birth and death, life and literary activities of the poet who uses the pseudonym Nevbetî. After receiving his basic education in Hoten, Nevbetî went to Kashgar at the age of 15-16 and he was engaged in science education for many years in the famous madrasahs of the time. Considering the content of the poems in his divan, the success of the literary arts and the literary arts he used, he must have learned the classical literatures of Karahanlı, Harezmi, Chagatay and Arab-Persian in addition to Islamic sciences. The only work of the poet that has survived is his divan, which he completed in 1747. The work attracted great attention among the public; It was taught as a textbook with the works of Nevayî in madrasahs in Hoten, Yarkent and Kaşgar. Resources; It gives different information about the copies of the Nevbetî Court, the number of verses, its composition and the institutions where the manuscripts are protected. The Berlin copy found by us was copied in Yarkent on March 22, 1893 and consists of 100 ghazals and 9 rubai. The Gazels in the Divan are lyrical poems that focus around the themes of love and Sufism. A discourse reminiscent of Kutadgu Bilig and Atebetü'l-

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı Doktora Öğrencisi (Tez Aşaması). E- posta: hayrettinsagdic@gmail.com / ORCID:0000-0001-6979-6367.

Hakayık draws attention in didactic poems on morality, loyalty, friendship, respect for great people, science, and generosity. Nevbetî; He was a highly respected poet during his lifetime, and his poems were inspected. Numerous poems of Nevbetî were included among the "Twelve Makam Texts", which are of great importance in terms of Classical Uyghur Music.

Keywords: Chagatay literature, East Turkestan, Nevbetî, divan, Berlin copy.

Giriş

Klasik Sonrası Dönem Çağatay Edebiyatı'nın Doğu Türkistan sahasındaki en önemli temsilcilerinden biri de lirik, mutasavvıf şair Nevbetî'dir. 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın ortaları arasında yaşayan şairin günümüze ulaşan biricik eseri *Divân-ı Nevbetî*'dir (Böğü, 2002, s. 177). Ancak şairin, divanına girmeyen ve başka yollarla günümüze ulaşan manzumeleri de mevcuttur. Bunlardan bazıları Hoten şehrinde yayımlanan *Kunlun Edebiyatı* mecmuasının 1979 yılı ilk sayısında ilim âlemine duyurulmuştur (Uygur Edebiyatı Tarihi, 2006, s. 614, dipnot 2). Şairin mahlası kimi kaynaklarda ve metinlerde *Nöbitî* yahut *Nöbetî* şeklinde de verilir (Ekrem, Memtimin ve Turdi, 1988, s. 1-3; Kaşgarlı, s. 229, 232; Osman, 1987, s. 175). Kazakistanlı Uygur-Kazak bilim adamları ise Нэвбетий/Nävbetiy (Mollaudoov, 1990, s. 49), Ноубетий/Noubetiy (Daulethan, 2015, s. 43), Новбати/Novbati (Hamrayev, 2014, s. 21) ve Нэвбити/Nävbiti (Uyghur-Pen, 2014, S. 6, s. 44) transkripsiyonlarını tercih etmiştir. Rusça çalışmalarda ise Навбати/Navbati şekli daha çok kullanılır (Rayhanov, 2014, s. 89). Klasik Uygur edebiyatı tarihi kaynakları, şairin hayatı ve eserleri hakkında maddi bilgilerden ziyade, şiirlerinden hareketle yapılmış yorumlar içermektedir. Bu nedenle Nevbetî mahlasını kullanan şairin gerçek adı, ölüm tarihi, hayatı ve edebî faaliyetleri hakkında kesin ve yeterli bilgilere sahip değiliz. Şairin gerçek adının Ömer Karim olduğu¹ (Başred. Osman, 2011, s. 497) yönünde bir bilgi bulunsa da bu bilgi edebiyat tarihçileri tarafından pek kabul görmemiştir.

Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin başkenti Urumçi şehrinde 1980 Ağustos'undan itibaren yayımlanan klasik Uygur edebiyatı mecmuası *Bulak*'ın ilk sayısındaki *Edebî Miras Hem Vesikilirimiz* başlıklı yazıda klasik Uygur edebiyatı temsilcileri arasında Nevbetî hakkında da malumat verilmiş (Tursun, 1980, s. 56-58) ve *Uygur Klassik Edebiyatiniñ Katologi* adlı yazıda ise Nevbetî divanının nüshaları tanıtılmıştır (Nuraci, 1980, s. 322). Bulak mecmuasının 1982 yılına ait 3. sayısında; *Uygur Klassik Edebiyatidin Numuneler* başlığı altında şairle ilgili hiçbir bilgiye yer verilmeksizin Nevbetî Divanı 109 gazel, 3 muhammes ve 34 rubai hâlinde Yeni Uygur harfleriyle yayımlanmıştır (Bahavidin ve Barat, 1982, s. 165-248). Yine Bulak mecmuasının 1988 yılı 3. sayısında ise *Nevbetî Şiirleriniñ İdiyivî Mezmuni Hekkide* adlı yazıda Nevbetî şiirlerinin içeriği hakkında yorumlar yapıldığını görüyoruz (Süleyman, 1980,

¹ <http://bbs.xjzjxh.com/forum.php?mod=viewthread&tid=18016>.

s. 115-122). Nevbetî Divanı, biri Hoten diğeri Urumçi'de olmak üzere farklı nüshaları esas alınarak iki kez basılmıştır. Hoten'de 1988 yılı Ağustos ayında yapılan ilk yayımda *Neşirge Teyyarlığuçıldin Söz* başlıklı giriş yazısında Nevbetî ve divanı hakkında üç sayfalık bir bilgi verildikten sonra Yeni Uygur harfleriyle 66 gazel, 3 muhammes ve 26 rubai neşredilmiştir (Ekrem vd., 1988). 1995 yılında Urumçi'de yapılan ve daha bilimsel nitelik taşıyan ikinci yayımda ise “Şiñjan Uyğur Aptonom Rayonluk Uyğur Klassik Edebiyatı Tetkikât Cemiyiti”nin faaliyetlerinin ve projelerinin anlatıldığı *Söz Başı* başlıklı bir sunum yazısının ardından *Neşirge Teyyarlığuçıldin* başlığıyla şair Nevbetî ve divanından bahseden dört sayfalık bir giriş yazısına yer verilmiştir. Bu çalışmanın Yeni Uygur harfleriyle verilen manzumelerden oluşan bölümünde 85 gazel, 3 muhammes ve 33 rubai; tıpkıbasımı verilen divan metnindeki bölümde ise 105 gazel ve 3 rubai bulunmaktadır (Bahavidin, 1995). Bu neşri bilimsel ve önemli kılan özellik ise Nevbetî Dîvânı'nı oluşturan manzumelerin salt Yeni Uygur harfleriyle verilmesiyle yetinilmeyip 240 kelimelik küçük bir sözlük (luğet) ve tıpkıbasım (faksimile) bölümlerinin de sunulmuş olmasıdır. Ancak şu hususu hemen belirtmek gerekir ki Yeni Uygur harfli bölüm ile tıpkıbasımda verilen divan metinleri aynı nüshalara ait değildir. Bu hususa giriş bölümünde hiç değinilmemesi çok ilginçtir. Makalenin ilgili bölümünde bu konu genişçe ele alınmıştır. Ablimit Ehet Böğü, *Çağatay Uyğur Tili* adlı hacimli çalışmasının “Okuşluk” başlıklı 5. bölümünde Nevbetî hakkında kısa bilgi verdikten sonra “Tekist (1)” alt bölümünde 7, “Tekist (2)” alt bölümünde ise 10 gazeli tıpkıbasım olarak yayımlamıştır. Her iki alt bölümün sonuna birer Sözlük ve İzah da eklenmiştir (Böğü, 2002, s. 177-198).

Çok sayıda Uygur'un yaşadığı Kazakistan'da da klasik Uygur edebiyatı tarihi konulu ilmî çalışmalar yapılmış, bu çalışmalar bünyesinde şair Nevbetî'den ve şiirlerinden söz edilmiştir. Bunlar arasında en önemlileri Savut Mollaudov ile Murat Hamrayev'in çalışmalarıdır. Mollaudov'un *XVIII. Esir Uyğur Poeziyasi* adlı çalışmasında aktardığına göre şair Nevbetî ile ilgili ilk neşir Erşidin Tatluk tarafından yapılmıştır. Erşidin, Urumçi'de yayımlanan *Tarım* adlı edebiyat mecmuasının klasik Uygur edebiyatı temsilcilerinin tanıtıldığı 1957 yılına ait sayılarından birinde Nevbetî'nin 40 gazeli ile 10 rubaisini yayımlamıştır (Mollaudov, 1990, s. 49). Aynı çalışmada 1959 yılında Panfilov ilçesinin Sadir köyünde bulunan el yazmaları parçaları arasında Nevbetî'nin iki gazeline ait mısraların yazılı olduğu sayfalara da rastlandığı bilgisi verilmiştir (Mollaudov, 1990, s. 49). Mollaudov, *Uyğur Edebiyatı Davanliri* adlı bilimsel çalışmasında da Nevbetî ve divanı hakkında yukarıda söz ettiğimiz eserinde geçen bilgileri tekrarlamıştır (Mollaudov, 2002, s. 172-173). Bu çalışmadan çok önce Kazak SSR

İlimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü Uygur Dil Bilimi Bölümü tarafından yayımlanan *Uygur Edebiyatının Kıskiçe Tarihi* adlı ilmî eserin “XVII-XVIII Esirler Edebiyatı” adlı bölümünde Nevbetî’den çok kısa söz edilmiştir (Mollaudoov, Mamatahunov, Muhlisov, Ruziyeva ve Saydullayev, 1983, s. 83). Älimğazı Däulethan’ın *Şığıs Türkistan Halıktarınıñ Ult-Azattık Däüiri Edebiyeti* adlı çalışmasında da Nevbeti ve edebî şahsiyetine değinildiğini görmekteyiz (Däulethan, 2015, s. 42-43). Kazakistan Uygurları tarafından 2013 yılından itibaren yayımlanmaya başlanan *Uygur-Pen* adlı popüler edebiyat dergisinin 5. ve 6. sayılarında şair Nevbetî, şiirlerinden örnekler verilerek okuyucuya tanıtılmıştır. Fakat bu yazılarda şairin hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Burada dikkati çeken tek nokta Nevbetî’nin bazı gazel ve rubailerinin Rusçaya tercüme edilerek yayımlanmış olmasıdır (Hamrayev, 2014, s. 21-25; Uyghur-Pen, 2014, s. 44-50).

Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya’nın 26. cildinde yer alan ve A. Valitova ile Murat Hamrayev tarafından kaleme alınan *Uygur Edebiyatı* maddesi bünyesinde, 17. ve 18. yüzyıl Uygur şairleri sıralanırken Nevbetî’nin de adı verilmiş ayrıca ayraç içerisinde şairin yaşamına dair herhangi bir bilginin mevcut olmadığı belirtilmiştir.²

Türkiye’de ise Nevbetî ile ilgili malumata ilk olarak Fuat Köprülü’nün MEB İslam Ansiklopedisi için kaleme aldığı *Çağatay Edebiyatı* maddesinde (Köprülü, 1977, s. 320) rastlıyoruz. Söz konusu makalenin *V. Gerileme Ve Çökme Devri (XVII-XIX. Asırlar)* adlı bölümünün “Başlıca Şairler” adlı alt bölümünde “18. Asır Çağatay edebiyatı temsilcileri arasında Navbatî ve Harabatî’nin adları zikredilerek ayraç içerisinde bu şairlerin divanlarının Berlin’de Hartmann Koleksiyonu’nda ve Asya Müzesi Kütüphanesinde mevcut olduğu bilgisine yer verilir. İkinci olarak Gülzadem Kurban’ın, *Tevârih-i Mûsikiyyûn* konulu yüksek lisans tezinin Giriş bölümünde Nevbetî’ye kısaca değindiğini görüyoruz (Kurban, 1990, s. IV). Ardından İklil Kurban, doktora tezinin *Hocalar Devri Edebiyatı* başlıklı bölümünde S. Mollaudoov’tan naklen Nevbetî’den kısaca bahseder ve bir gazelinden iki beyti örnek olarak sunar (Kurban, 1992, s. 120). Son olarak Kadri Hüsnü Yılmaz tarafından yayımlanan *18. Yüzyılda Yetişmiş Uygur Divan Şairi Ömer Karim Nevbetî* başlıklı makalede Nevbetî ve divanı hakkında kısaca bilgi verilmiş, şiirlerinden birkaçı örnek olarak sunulmuştur (Yılmaz, 2014, s. 23-31).

² <http://bse.uaio.ru/BSE/2603.htm>

1. Doğum Tarihi

Nevbetî Divanı'nın, çalışmamıza esas olan nüshasında bulunmayan ancak diğer nüshaların sonunda yer alan bir rubaide şair, eserini hangi yıl içinde tamamladığı bilgisini kuşkuya yer bırakmayacak biçimde vermiştir:

Ey yarânlar biz ölürmiz, yâdigâr kaldı kelâm

Kişidin kalğay cihânda bir nişâne yahşı nâm

Miñ yüzü atmışda irdi kim peyamber hicreti

Bu kitâb-ı Nevbetî tasnif boldı vesselam (Bahavidin ve Barat, 1982, s. 247; Bahavidin, 1995, s. 162; Ekrem vd., 1988, s. 90)

Üçüncü mısra kimi kaynaklarda *Miñ yüz atmış irdi peygamber nebinin hicreti* şeklinde de verilmektedir (Ahmedî, 1996, s. 179; Bahavidin, 1982, s. 307; Ğopur, 1987, s. 812; Ömer, 1996, s. 763). Aynı mısra Mollaudoğlu'nun 1957 tarihli Tarım mecmuasından aktardığına göre ise *Miñ yüz atmışda edi kim hicrî sene* şeklindedir (Mollaudoğlu, 1990, s. 49). Rubainin 3. mısrasında açıkça belirtildiği üzere Nevbetî, divanını Hicrî 1160/Miladi 1747 yılında tamamlamıştır. Bu tarihle ilgili olarak kaynaklar arasında fikir birliği vardır. Ancak kimi kaynaklarda Hicrî 1160 yılının Miladi karşılığı yanlış şekilde 1740 olarak da verilmiştir. *Uyğur Edebiyatı Toğrisida* adlı eserde mezkûr rubai ile aşağıdaki gazelin farklı bir versiyonunda geçen "*Ömrüm ellikke yitti...*" ibaresine dayanılarak Nevbetî Divanı'nın 1740'lı yıllarda yazıldığı sonucuna varılmıştır (Bahavidin, 1982, s. 307). Mollaudoğlu'nun aktardığına göre Tarım mecmuasında da yanlış olarak 1740 tarihi verilmiştir (Mollaudoğlu, 1990, s. 50). Bulak mecmuasının 1980 tarihli 1. sayısındaki makalede de bu tarih 1740 olarak verilmiştir (Tursun, 1980, s. 56). Mollaudoğlu, *Edebiyat* adlı eserinde ise Nevbetî Divanı'nın yazıldığı tarihi 1745~1746 olarak gösterir (Mollaudoğlu, 1962, s. 240).

Nevbetî Divanı'ndaki *bîhûde 'ömr ötti diriğ* redifli gazelde geçen:

'Ömrüm ellik yettige yitti henüz min el emes

Emr-i Hak'ni tutmayı bîhûde 'ömr ötti diriğ (Bahavidin, 1995, s. 54; Bahavidin ve Barat, 1982, s. 207; Ekrem vd., 1988, s. 44)

beytine dayanan araştırmacılar, divanını tamamladığı sırada Nevbetî'nin 57 yaşında olduğu neticesine ulaşmışlar, bu bilgidен hareketle şairin doğum tarihini Miladi 1690 (Bahavidin, 1995, s. 2; Böğü, 2002, s. 177; Mollaudoğlu, 2002, s. 173; Süleyman, 1980, s. 115-122; Tursun, 1980, s. 56-58) yahut 1691~1692 (Başred. Osman, 2011, s. 498; Daulethan, 2015, s. 42-43;

Mollaudoov, 1990, s. 49; Uygur Edebiyatı Tarihi, 2006, s. 614, dipnot 2) olarak tespit etmişlerdir.

Klasik Uygur edebiyatı tarihi araştırmacısı ve Çağatay Türkçesi alanındaki ilmî çalışmalarıyla tanınan Gayretcan Osman, iki farklı çalışmasında Nevbetî'nin doğum tarihi hususunda birbiriyle çelişen bilgilere yer vermiştir. 1987 yılı yayımlanan eserinde, Nevbetî Divanı'nın tamamlandığı tarih olarak yukarıda geçen rubaideki 1160 tarihini verirken bu tarihin Miladi karşılığını ayraç içinde 1768-1769 yılları olarak belirtmiştir (Osman, 1987, s. 175). Oysa Hicrî 1160 tarihinin Miladi karşılığı diğer kaynaklarda da geçtiği üzere 1747'dir. Gayretcan Osman aynı eserde, şairin divanını tamamladığı yıllarda 50'li yaşlarda olabileceğini zikreder. Buradan bir doğum tarihi çıkarımı yapmasa da vereceği tarihin 1718, 1719 olacağı açıktır. Aynı araştırmacının, başredaktörlüğünü yaptığı diğer çalışmada; Nevbetî'nin divanını tamamladığı tarih için H 1160/M 1747, doğum tarihi içinse 1691 yılı verilmiştir ancak şairin divanını tamamladığı yıl için yine 50 yaşında olduğu bilgisine yer verilmiştir (Başred. Osman, 2011, s. 498). Eğer bir baskı hatası söz konusu değilse 50 yaş tahmini ile doğum tarihi olarak verilen 1691 yılı arasındaki tutarsızlık açıktır. Zira Nevbetî, divanını tamamladığı 1747 yılında 50 yaşında ise doğum tarihi 1691 değil, 1697 olmalıdır.

Nevbetî'nin divanını tamamladığı sırada 50 yaşında olduğu bilgisi ise yukarıda zikrettiğimiz *bîhûde 'ömr ötti dirîğ* redifli gazelin söz konusu beytinin farklı bir versiyonuna dayanır:

'Ömrüm ellikke yëtip kaldı henüz min el emes

Kılmadım yahşî 'amel, bîhûde 'ömr ötti dirîğ (Ahmedî, 1996, s. 179; Ğopur ve Hüseyin, 1987, s. 812; Ömer, 1996, s. 763)

Gazelin bu versiyonunu esas alan araştırmacılar ise şairin divanını tamamladığı 1747 tarihi ile 50 yaş verisini birleştirerek Nevbetî'nin doğum tarihini 1697~1698 olarak verirler (Ahmedî, 1996, s. 179; Ğopur ve Hüseyin, 1987, s. 812; Ömer, 1996, s. 764).³

Nevbetî'nin doğum tarihi hususunda kaynaklarda verilen bilgilerin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü *bîhûde 'ömr ötti dirîğ* redifli gazelde geçen mezkûr beyitten, şairin divanını tamamladığı tarihle ilgili bir sonuca varmak mümkün değildir. Şair bu beyitte eserini tamamladığı sıradaki yaşını değil, söz konusu gazelini kaleme aldığı sıradaki yaşını belirtmiştir. Divan tertibi usulü bakımından da meseleye yaklaşacak olursak yaptığımız çıkarımın doğru olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü bir divan şairi eserini tamamladığı

³ Memetemin, Adilcan, *Nevbetî Gazelleri Toğrusida* <http://shewqiy.com/tfread-291-1-1.html>

tarihi Ğ harfiyle biten ve eserinin ortaları sayılabilecek bir gazelinde değil, eserinin sonunda yer alan bir manzumesinde verir. Nevbetî'nin doğum tarihiyle ilgili görüş bildiren araştırmacılar meseleye maalesef sathi yaklaşmışlar, beyitlerde geçen ifadeleri değerlendirmede pek isabetli davranmamışlardır. Nevbetî'nin doğum tarihini daha doğru olarak tespit edebilmek için mevcut nüshaların tenkitli bir neşrinin yapılması ve en eski nüshanın belirlenmesi gerekir. Bizim tahminimiz 1690'dan daha önceki bir tarih olabileceği yönündedir.

2. Ölüm Tarihi

Tahminî olarak verilen 1750 (Böğü, 2002, s. 177) ve 1760 tarihleri dışında, şairin ölüm tarihi ve nerede öldüğü konusunda kaynaklarda herhangi bir malumat mevcut değildir. Fakat şairin memleketiyle ilgili müteakip bölümde verdiğimiz manzumelerin muhtevasına bakarak Nevbetî'nin doğduğu yer olan Hoten'de hayata veda ettiği sonucuna ulaşmak yanlış olmayacaktır.

Nevbetî'nin, divanında yer almayan ancak halk arasında yayılmış olan manzumelerinden yukarıda söz etmiştik. Bu manzumelerin sayıca çokluğu, şairin, divanını tamamladığı 1747 yılından sonra da edebî faaliyetini sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Divanında yer alan bazı manzumelerden yola çıkarak Nevbetî'nin hayatta olduğu yıllara ilişkin çıkarımlarda bulunmak mümkündür:

*Nimçe-i zeytûn tuvâr kiygen Emir'niñ yâsı bar
Belide Bulğarî sağdak başıda dubulğası bar*

*Başıda tâc-ı murassa' şân ü şevket üzre gör
Leşker-i küffârniñ İslam açar gavğası bar* (Bahavidin ve Barat, 1982, s. 193)

beyitleriyle başlayan manzumede Nevbetî'nin övgüyle bahsettiği ve küffar askerine karşı bir umut olarak gördüğü Emir'in, 1735-1755 (1756) yılları arasında Cungarların vassalı olarak Yarkent'te hüküm süren Hoca Cahan olduğu açıktır (Ömer, 1996, s. 788; Uygur Edebiyatı Tarihi, 2006, s. 637). Hoca Cahan, şiirlerinde Arşî (Erşî) mahlasını kullanan, divan sahibi büyük bir şairdir. Kültür ve sanat adamlarını korumuş, bilime ve sanata önem vermiş, birçok medrese ve kültür merkezini inşa ettirmiş aydın bir kişidir.

Nevbetî'nin,

*Moğulistan'da kılur kâfir ü zâlim hânlık
Pukrâlarğa gam ü hasretde bolup hayranlık*

...

*Bu mahalde heme zâlimler yürür râhatda
Mü'min el zulm ü sitem birle bolur dermânlik*

beyitleriyle başlayan manzumesinde ise Moğolistan'daki Cungar hanına ve zalim yönetimine âdeta isyan etmektedir. Şairin, kâfir ve zalim diyerek hedef aldığı kişi, Cungar hanedanına mensup soylulardır. Dolayısıyla bu beyitlerin kaleme alındığı tarih, Hoca Cahan sonrası ile Doğu Türkistan'da Çin egemenliğinin başladığı 1758 yılları arasında olmalıdır. Bu da Nevbetî'nin 1755-1758 tarihleri civarında sağ olduğu anlamına gelecektir.

Prof. Dr. Sultan Mahmut Kaşgarlı'nın *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası* adlı çalışmasında aktardığı bir rubaide Nevbetî, yaşının yetmişe ulaştığını belirtmektedir:

*Yetmişke yitip-durmen ağızımda tişim yok
Heptaddu millet êlige êmdi işim yok
Yârân muhâsıban cahândın kitti
Ėemkin-men muñdaşkalı heyhât kişim yok*

(Yaşım yetmişe ulaştı, ağızımda dişim yok. Yetmiş iki milletle şimdi işim yok. Gönül dostlarım, sırdaşlarım cihandan gitti. Hüzünlüyüm, eyvah, dertleşecek kimsem yok!) (Kaşgarlı, 2004, s. 232 ve age. 112. dipnot)

Bu rubaiye göre ve doğum tarihini 1690 kabul edecek olursak Nevbetî, 1760 yılında hayattadır. Nitekim bu yönde görüşler de mevcuttur (Abliz ve Derviş, 2001, s. 88; Başred. Osman, 2011, s. 499; Tursun, 1980, s. 56). Bütün bu bilgiler Nevbetî'nin, Doğu Türkistan tarihinde Hocalar Devri olarak bilinen dönemde yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu dönem için Uygur edebiyatı tarihi kaynakları değişik adlandırmalar kullanmıştır: *18. Asır Uygur Edebiyatı* (Uygur Edebiyatı Tarihi, 2006, s. 569), *Hocilar Zamanısındaki Edebiyat* (Başred. Osman, 2011, s. 452), *Zelilî Devri Edebiyatı...* (Mahsut ve Rahman, 1986, s. 63; Osman, 1987, s. V)

3. Memleketi

Uygur klasik edebiyatı tarihi sahasında kaleme alınmış ilmî eserlerde şair Nevbetî'nin memleketiyle ilgili çok somut bilgiler bulunmamakla birlikte araştırmacılar onun Hotenli olduğu konusunda görüş birliği içindedir. Bir rivayete göre Nevbetî, Doğu Türkistan'ın Hoten şehrine bağlı Lop nahiyesi sınırları içerisinde yer alan Ciya köyünde dünyaya gelmiş, burada bir yandan hekimlik ve eczacılık mesleklerini icra ederken diğer yandan da şairliğe meyletmış

ve bu alanlarda büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Daha sonra ailesiyle birlikte Hoten'e bağlı, pazarıyla meşhur İlçi kasabasına göç etmiştir (Başred. Osman, 2011, s. 497).

Nevbetî'nin Hotenli olduğunun asıl göstergesi ise şairin divanına girmeyip başka vasıtalarla günümüze ulaşan, *Hoten'ni* redifli manzumesidir. Bu manzume halk arasında büyük bir üne kavuşmuştur (Muhammetemin, 1992, s. 159).⁴ Uygur edebiyatı tarihçileri bu manzumeyi Nevbetî'nin vatanperver bir şair olduğunun kanıtı olarak da sıkça zikrederler (Ahmedî, 1996, s. 180; Başred. Osman, 2011, s. 500; Otğur, 2014, s. 53-54; Tursun, 1980, s. 57-58; Uygur Edebiyatı Tarihi, 2006, s. 617).

Hoten Gazeli

Ravzige manend hayâl et Hotenni
Behiştin ziyâde misâl et Hotenni

Yâ Rabbî-tamuğ cennetilerge
Ercümendîge visâl et Hotenni

Hüceste hâki rahmet sürmesi
Közünge tûtiyâ, hâl et Hotenni

Periler bûsesi turfe şîrîndür
Hûrlar lebiga bal et Hotenni

Tal'atige hurşîd közlerige ahter
Yâ-dek kaşğa hilâl et Hotenni

Çıksa nesimî, kilür şemîmi
Leyli boyığa dâl et Hotenni

Birse Kâdirîm bahtuñğa tevfîk
Kurbuñğa kudret, kemâl et Hotenni

Gülistân-ı İrem bolsun tahayyür
Onuñğa nevres-nihâl et Hotenni

Kandur bîhâcet lâle yüzige
Kızılılık-fezâcün al et Hotenni

Mu'allim-i âfâk bîniş-suhengû
Tıflige ders-makâl et Hotenni

Ey cihân şâiri! Gülşeni, bağı
Hamseñge kur baş ittisâl et Hotenni

Sin hem Nevbetî siyâh-rüyelige
Rakîbler közige zevâl et Hotenni

Türkiye Türkçesiyle

Ravzayla eşdeğer hayal et Hoten'i
Cennetten daha çok örnek göster Hoten'i

Yâ Rab, cehennemliklere değil, cennetliklere
Seçkin, şerefli lere kavuşturun Hoten'i

Kutlu toprağı, rahmet sürmesidir
Gözüne sürme, (yüzüne) ben et Hoten'i

Perilerin busesi taze ve tatlıdır
Hurilerin dudağına bal et Hoten'i

Yüzlerine güneş, gözlerine yıldız
Yay gibi kaşına hilal et Hoten'i

Çıksa hafif bir rüzgâr, gelir kokusu
Leyla'nın bedenine dal et Hoten'i

Kudret sahibi Tanrım bahtımı açık kılrsa,
Yakınlarına güç, olgunluk kıl Hoten'i

İrem gül bahçesi (sana) hayranlık duysun
Ona, yeni yetişen bir nihâl et Hoten'i

Onun lale misali yüzüne kan gereksizdir
Kızılılık artırıcı bir al et Hoten'i

Ey ufukların muallimi, ileri görüşlü hatip
Çocuklarına özdeyiş, ders yap Hoten'i

Ey cihan şairi! Gülşeni, bağı ile
Hamsen'in baş satırı yap Hoten'i

Ey Nevbetî, sen de kara yüzlü kimselere
Rakiplerin gözüne gösterme Hoten'i

⁴ <http://bbs.parixtam.com/simple/index.php?t1794.html>; <http://bbs.xjzjxh.com/forum.php?mod=viewthread&tid=2397>

Şu rubaisi de Nevbetî'nin, memleketi Hoten'e ne kadar büyük bir sevgiyle bağlı olduğunu göstergesidir (Mahsut, 1986, s. 65):

*Mekke zâhir-mes tüşümde aslı<ni min> körmegeç
'İşksız-dur-min hemîşe aña aslı köymegeç
Evvelî hem âhiri <hem> kiblegâhım-dur Hoten
Özgesige bî-nazar-min min Hoten-dik köymegeç*

Yine bir başka rubaisinde şair, Hoten'e duyduğu sevgiyi şu şekilde dile getirir (Başred. Osman, 2011, s. 500; Muhammetemin, 1992, s. 159):

*Musâhibim kılsan peyâm evvel Hoten-din başlağıl
Dilberim hurşîd yüzüm ol sîm tendin başlağıl
Başka gepke açma leb yoktur buniñçe hâsiyet
Dilârâm, tefahhurum ol cân ü ten-din başlağıl*

Bir başka rubaisinde Nevbetî, Hoten'den ayrılmanın kendisi için ne kadar zor olacağını şu mısralarla ifade eder (Ekrem vd., 1988, s. 84):

*Zâhidâ zinhar mâni terk-i Hoten itkil dime
Sin Hoten-din kiçkil ü terk-i vatan itkil dime
Cây-ı bağırdın kiçip deşt ara kandak çıday
Nev-bahârdın kiçürüp terk-i çemen itkil dime*

4. Edebi Şahsiyeti

Nevbetî; orta hâlli ve eğitimli bir ailede dünyaya gelmiş, küçük yaşlarından itibaren ilim tahsiline heves duymuştur. Temel eğitimini Hoten'de aldıktan sonra yüksek eğitim almak üzere 15-16 yaşlarında Yarkent üzerinden Kaşgar'a gitmiş ve orada zamanın ünlü medreselerinde uzun yıllar ilim tahsiliyle meşgul olmuştur (Abdurahim ve Süleyman, 2002; Osman, 1987, s. 175). Şair, bu gurbet yıllarını şöyle anlatır:

*Bu 'âlem-i fânîğa kilipmin güzer ittim
Tört yaşuma 'ilm istegeli min sefer ittim*

*Her yirdeki bir 'âlim-i hoş-fehm-ni tapsam
Bir lahza aniñ mecliside min makarr ittim (Sağdıç, 2021, bk. 31b-5; 31b-10)*

Divanında yer alan şiirlerin muhtevasına, kullandığı mazmun dağarcığına ve başvurduğu edebî sanatların başarısına bakılacak olursa şair; bu medreselerde Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Arap, Fars klasik edebiyatlarını ve İslami ilimleri mükemmel derecede öğrenmiş olmalıdır. Divanını 57 yaşından sonra tamamladığına göre eserini tertip ettiği sırada İslami ve edebî ilimlere derin bir vukufiyetinin olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Nevbetî yalnızca ilim tahsili için değil; devrinin büyük âlimlerini, velilerini ve geçmişte yaşamış ulu şahsiyetlerin kabirlerini ziyaret maksadıyla da seyahatlere çıkmıştır. Buradan hareketle şairin ciddi bir tarih bilincine sahip olduğunu vurgulamak gerekir:

*Çıkıp Yarkend diyâridın menâzil-lerni kat' eylep
Ziyâret kılğalı Sultan Satuk Buğra-ı Han kildim* (Sağdıç, 2021, s. bk. 30b-3)

Şairin özellikle gurbette geçirdiği son yıllarında geçimini hattatlık ve ilaç satıcılığı ile sağladığına dair bilgiler mevcuttur. Bu durum Nevbetî'nin halkla kaynaşmasına ve halkın ahvalini yakından görmesine imkân tanımıştır (Ahmedi, 1996, s. 180). Nitekim şairin, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi hayatına kayıtsız kalmadığını, tanık olduğu haksızlıklara ve adaletsizliklere karşı çıktığını, bu husustaki kanaatlerini mısralarına yansıttığını belirtmek gerekir:

*Moğulistanda kılur kâfir ü zâlim hanlık
Fukârâlarğa gam ü hasretde bolur hayrânlık*

*Bu mahalde hemme 'âlim-ler yürür râhat-da
Mü'min il zulm ü sitem ile bolur dermânlık*

Keremiñ birle müselmânlarğa birgil sen imân

Küfr ehli bu vilâyet-ni kılur vîrânlık (Sağdıç, 2021, bk. 25a-9, 11; 25b-1)

5. Mahlası

Şairin, “nöbet bekleyen, nöbetçi” anlamına gelen (Memet, 2013, s. 81) “Nevbetî” mahlasını almasıyla ilgili kaynaklarda iki rivayet mevcuttur. İlkine göre şair, ailesiyle birlikte Hoten şehrinin Lop nahiyesine bağlı Ciya köyünden İlçi kasabasına göç eder. Ailesi burada amansız bir bulaşıcı hastalığa yakalanır ve şair, dört erkek kardeşini bu amansız hastalığa kurban verir. Bu olay kendisini derinden sarsar. Artık sıranın yani nöbetin kendisine geldiğini düşünmektedir. Ancak bu hastalıktan sağ salim kurtulur. İşte başından geçen bu acı hadise nedeniyle Nevbetî mahlasını kullanmaya başlar. İkinci ise şöyledir: Şairin görüşüne göre şiir alanında geçmişte Nevâyî, Atâyî, Sekkâkî, Lûtfî gibi şairler şöhret kazanmıştır; bundan böyle vazife ve nöbet kendisine gelmiştir. Bu sebeple Nevbetî mahlasını kullanmaya başlar (Başred. Osman, 2011, s. 498).⁵

Nurmuhemmet Abdukadir adlı araştırmacı ise yukarıda verdiğimiz izahlara karşı çıkararak farklı bir değerlendirme ortaya koyar. “Nevbet” kelimesinin Dîvânu Lugâti't-Türk ile Kutadgu Bilig'deki anlamlarını ve kullanımlarını verdikten sonra Prof. Dr. Reşat Genç'in

⁵ <http://bbs.xjzjxh.com/forum.php?mod=viewthread&tid=18016>.

Karahanlı Devlet Teşkilatı adlı eserini referans göstererek, İslam dairesi içine giren Karahanlılarda “nevbet” kelimesinin “tuğ” kelimesiyle paralel olarak hem sancak hem de davul anlamlarında kullanıldığını belirtir. Dolayısıyla tuğ ve nevbet eski Türk devlet geleneğine uygun olarak Karahanlılarda da hükümlerlik ve bağımsızlık simgesi olarak kullanıldığı gibi sefer zamanlarında ise askerî mızıka mahiyetinde kullanılırdı. (Nitekim Osmanlılarda mehteran takımı teşkil edilinceye dek nevbet vurma usulü devam etmiştir.) Nurmuhemmet Abdükadir, Nevbetî mahlasının, “nevbet” kelimesinin bu tarihî arka planıyla alakalı olduğu düşüncesindedir. Buna delil olarak da Nevbetî’nin meşhur Hoten-ni redifli gazelinin, “*Sin hem Nevbetî siyâh-rûyêlige / Rakîbler közige zevâl et Hotenni* (Ey Nevbetî, sen de kara yüzlü kimselere, rakiplerin gözüne gösterme Hoten’i!)” şeklindeki son beytini gösterir. Bu beyitte açıkça görüldüğü üzere şair, içinde bulunduğu Hocalar Devri’ndeki Moğol/Cungar idaresinin baskı ve zulüm düzenine bir başkaldırı ve isyan maksadıyla bu mahlası tercih etmiştir.⁶ Her ne kadar bu yorumun zorlama olduğunu düşünssek de kanıt olarak önceki maddede zikrettiğimiz “*Moğulistan’da kılur kâfir ü zalim hanlık / Fukaralarğa gam ü hasretde bolur hayranlık*” beytiyle başlayan gazelin verilmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira söz konusu gazel, dönemin idaresine açık bir başkaldırıdır (Sağdıç, 2021, bk. 25a-9, 11; 25b-1).

6. Divanı ve Nüshaları

Klasik Uygur edebiyatı tarihi kaynakları, Nevbetî Divanı’nın nüshaları, bu nüshaların içerdiği manzume sayıları ve bunların sıralanışı ile ilgili çelişkili bilgiler verir. Bazılarına göre Nevbetî Divanı’nın el yazma nüshaları şairle çağdaş ünlü hattatlar tarafından istinsah edilmiş, büyük bir ilgiye mazhar olmuş ve halk arasında elden ele dolaşmıştır. Mükemmel biçimde istinsah edilmiş bu el yazmalardan birkaçı günümüze kadar da ulaşmıştır (Ahmedi, 1996, s. 179; Ğopur ve Hüseyin, 1987, s. 812). Bazı araştırmacılar ise Nevbetî Divanı’nın şairle çağdaş herhangi bir nüshasının bugüne dek ele geçmediği düşüncesindedir (Bahavidin, 1995, s. 2). Nevebtî Divanı ile ilgili yayımlara ve kaynaklarda numune olarak yayımlanan manzume parçalarına bakılırsa nüshalar arasında ciddi farklılıklar söz konusudur.

Kaynakların, Nevbetî Divanı’nın nüshaları ve sahip olduğu manzume sayılarıyla ilgili verdiği bilgiler şöyledir:

1. Bulak Mecmuası’nın 1980 yılında yayımlanan ilk sayısında Hacı Nuraci, *Uygur Klassik Edebiyatiniñ Katologi* adlı makalesinde çok sayıda klasik eserle birlikte Nevbetî Divanı

⁶ Abdükadir, Nurmuhemmet, Nevbetî Digen Tehallusniñ Menisi Hakkide İzdéniş, <http://www.gumadiyari.com/bbs/thread-7723-1-1.html>.

hakkında da kısaca malumat vermiştir. Nuraci'ye göre Divan-ı Nevbetî'nin 2 nüshası vardır. İlk nüsha, Nevbetî şiiirlerinin tamamını içine alan bir resmî divan ikincisi ise şiiir parçalarından müteşekkil bir toplamdır. Resmî divan, Nevbetî'nin 1740'lı yıllardaki şiiirlerinin bir araya getirilmesiyle tertip edilmiştir. Divanda 107 müseddes, 31 rubai bulunmakta olup ayrıca kitabın sonuna şair Hüveyda'nın 69 şiiiri dâhil edilmiştir. El yazma 100 sayfa olup Sincan Müzesinde (Şincañ Uyğur Aptonom Rayonluk Müzey) muhafaza edilmektedir. İkinci nüsha ise tam bir divan olmayıp şairin 1740'lı yıllardaki çalışmasından istinsah edilmiş bir şiiirler toplamıdır. Hicri 1309 yılı (M 1891/1892) Hoten'in Bamiya Ovası'nda yaşamış olan Molla Ahmet adlı birisi tarafından istinsah edilmiştir. Bu yazmada 1600 mısradan fazla şiiir mevcuttur ve hâlen Sincan Fenler Akademisi Tarih Kampüsünde muhafaza edilmektedir (Nurac, 1980, s. 322-323).⁷ Bu iki nüshayla ilgili hemen aynı malumata başka kaynaklarda da rastlamaktayız. Abdükerim Rahman, 1993'te yayımlanan *Uyğur Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmasında her iki nüsha için iki farkla aynı bilgileri tekrar etmiştir. İlk fark, yukarıda Nevbetî'nin 1740'lı yıllardaki şiiirlerinin bir araya getirildiği ifade edilirken Abdükerim Rahman'ın çalışmasında 1747 olarak kesin bir tarihin verilmiş olmasıdır. İkinci fark ise nüshanın muhafaza edildiği kurumla ilgilidir. Yukarıda Sincan Fenler Akademisi Tarih Kampüsü olarak zikredilen kurum, Abdükerim Rahman'ın çalışmasında Sincan Üniversitesi İctimai Penler Akademisi olarak verilmiştir (Rahman, 1993, s. 200). Aradan geçen 13 yıllık zaman diliminde söz konusu kurumun adının değişmiş olması mümkündür. Başredaktörlüğünü Ğayretcan Osman'ın yaptığı *Uyğur Klassik Edebiyat Tarihi* adlı kaynaktan, müstensih hususuna ve nüshaların muhafaza edildiği kurumlara değinilmeksizin aynı bilgiler sunulmuştur. Abdükerim Rahman'ın 1747 olarak verdiği tarih ise bu eserde 1746'dır (Başred. Osman, 2011, s. 499). Şeripidin Ömer, *Ottura Esir Uyğur Klassik Edebiyatı* adlı eserinde aynı bilgileri tekrar etmiştir. Nevbetî'ye ait 1600 mısradan oluşan ikinci nüshanın muhafaza edildiği kurumun ismini ise yazar, Sincan Sosyal Bilimler Akademisi Tarih İncelemeleri Enstitüsü (Şincañ İctimai Penler Akademisi Tarih Tetkikat İnstitüti) olarak verir (Ömer, 1996, s. 765-766). Diğer kaynaklardan farklı olarak Şeripidin Ömer, mezkûr 1600 mısranın gazellerden oluştuğu bilgisine yer vermiştir.

Bu kaynaklarda verilen bilgiler, zihinlerde bazı soru işaretlerine yol açmaktadır. Her şeyden önce bu nüshaların el yazmalarının söz konusu kurumlarda hangi numara ile kayıt altında tutulduğu bilgisine hiç değinilmemiştir. Ayrıca her üç kaynağın da bahsettiği ilk nüshada 107 adet müseddes karşılık tek bir gazelden dahi söz edilmemesi çok ilginçtir. Zira Nevbetî

⁷ Memetemin, Adilcan, *Nevbetî Gazelleri Toğrısıda*, <http://shewqiy.com/thread-291-1-1.html>.

Divanı nüshalarında ve divanla ilgili yapılan neşirlerde bir tek müseddes dahi mevcut değildir. Bu nüshaya dair verilen istinsah tarihleri de (1740'lı yıllar, 1746, 1747) dikkat çekicidir. Gün ve ay bilgileri mevcut olmadığından Hicri tarihin Miladi tarihe çevrilmesiyle ilgili yakın tarihlerin zikredilmiş olması anlaşılabilir bir durumdur ancak verilen tarihler, Nevbetî'nin divanını tamamladığı tarihle neredeyse aynıdır. Bu da bahsedilen ilk divan nüshasının orijinal nüsha olabileceği, en azından şairle çağdaş bir nüsha olabileceği hususunu akla getirmektedir. Fakat araştırmacılar bu meseleye de hiç değinmemiştir.

Bu maddede zikredilen ilk nüshanın 1954 yılında Doğu Türkistan'ın Kuçar şehrinde bulunduğu ve muhtemelen 1740 yılında istinsah edildiğine dair bir veri de mevcuttur ancak bu verinin akademik bakımdan hiç de sağlıklı olmadığı açıktır (Bulak, 1981, s. 480).⁸

2. Mehemmettursun Bahavidin, Nevbetî Divanı'yla ilgili çalışmasında, Arap alfabesine göre "A, B, S" harfleriyle sıraladığı 3 nüshadan söz etmekte, çalışmasına esas olarak kullandığı nüshanın 85 gazel, 3 muhammes ve 33 rubaiden müteşekkil A nüshası olduğunu zikretmiştir (Bahavidin, 1995, s. 4). Yani Mehemmettursun Bahavidin'e göre Nevbetî Divanı'nın 3 nüshası mevcuttur. Ancak bu izaha rağmen hemen belirtmek gerekir ki sözü edilen divan nüshaları hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Burada dikkati çeken husus, Arap alfabesi esas alınarak yapılan bu sıralamada ت harfinin atlanmış olmasıdır. Bahavidin; çalışmasını yürütürken diğer iki nüshayı da göz önünde bulundurduğunu, yeri geldikçe karşılaştırma amacıyla B ve S nüshalarında görülen kelime ve mısra farklılıklarıyla ilgili özellikleri de dipnotlarda açıkladığını belirtse de nüsha farklarıyla ilgili dipnotlarda verilen izahlar sayıca az, nitelikçe yetersizdir. Ve özellikle tıpkıbasım ile Yeni Uygur harfli metnin dayandığı nüshanın aynı olmamasının nedenine de hiç değinilmemiştir. Tıpkıbasımı verilen divan nüshasında yer alan manzume sayısı 105 gazel ve 3 rubaiden ibarettir. Ardından yazıları son derece silik olduğundan tam olarak okunması mümkün olmayan Arapça 4 satırlık bir ibare ile hemen altında 3 satır ve 3 sütundan oluşan ebced hesabına göre hazırlanmış nazar muskası (köz tumar) tablosu bulunmaktadır.

3. Ablimit Ehet Böğü ise *Çağatay Uygur Tili* adlı hacimli çalışmasında, Nevbetî Divanı'nın bilinen nüshasının Sincan Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü Dil-Edebiyat Fakültesinde muhafaza edilen; 108 gazel, 3 muhammes ve 34 rubaiden müteşekkil nüsha olduğunu belirtmektedir (Böğü, 2002, s. 177). Örnek olarak yayımladığı el yazma sayfalarına bakılırsa, Nevbetî Divanı'nın en yetkin ve özenli nüshası bu nüshadır.

⁸ <http://uyghur.co.uk/uy/edebiyat.html>.

4. Metkasım Ekrem ile Muhemmet Emin Turdi'nin yayımladığı çalışmada Nevbetî Divanı'nın çok sayıda el yazma nüshasının mevcut olduğu, bütün nüshalarda yer alan toplam manzume sayısının 108 gazel, 3 muhammes ve yaklaşık 30 rubai olduğu vurgulanmaktadır. Aynı çalışmada, günümüze ulaşan nüshalar arasında orijinal nüshanın bulunmadığı, eldeki nüshaların tamamının şairden çok sonra istinsah edildiği tespiti de yapılır (Ekrem vd., 1988, s. 1). Verilen manzume sayılarına bakılacak olursa M. Ekrem ile M. E. Turdî'nin zikrettiği nüshanın yukarıda 3. maddede zikredilen nüsha ile aynı nüsha olması kuvvetle muhtemeldir.

5. Abdüşükür Memtimin, Bulak mecmuasının 1981 yılı 1. sayısında yayımlanan *Uygur Edebiyatı Tarihiniñ Tetkikat Témiliri* adlı makalesinin *Sekkizinçi Kisim- 18. Esir (Gociler Devri) Uygur Edibiyati* başlıklı bölümünde başka hiçbir malumata yer vermeden Nevbetî Divanı'nın, Abdirahman Helpet tarafından 1797'de istinsah edilen bir nüshasından bahseder (Memtimin, 1981, s. 480).⁹ Ancak bu makalede hiçbir akademik referansın bulunmaması, verilen bilgiye ihtiyatla yaklaşma zorunluluğunu doğurmaktadır. Başka kaynaklarda rastlamadığımız bu bilginin, Nevbetî Divanı'nın halk arasında yayılmış olan ve henüz akademik bir çalışmaya konu olmamış bir nüshaya ait olduğu düşünülebilir.

6. Berlin Nüshası: Fuat Köprülü'nün MEB İslam Ansiklopedisi için kaleme aldığı *Çağatay Edebiyatı* makalesinin *V. Gerileme ve Çökme Devri (XVII.-XIX. Asırlar)* adlı bölümünün *Başlıca Şairler* adlı alt bölümünde 18. asır Çağatay edebiyatı temsilcileri arasında Nevbetî adının zikredildiğine ve ayrıca içerisinde divanın Berlin'de Hartmann Koleksiyonu ile Asya Müzesi Kütüphanesinde mevcut olduğu bilgisine yer verildiğine daha önceden değinmiştik. Köprülü'nün verdiği bu malumat doğrultusunda Hartmann Koleksiyonu'na ait el yazmalarının bir kısmının bulunduğu Berlin Devlet Kütüphanesi ile yaptığımız ısrarlı yazışmalar ve Almanya'daki yakınlarımız vasıtasıyla yürüttüğümüz görüşmeler neticesinde söz konusu nüshaya ulaşılmış ve üzerinde çalışmak üzere dijital bir kopyasını satın almış bulunmaktayız. Martin Hartmann bu nüshayı, *Die osttürkischen Handschriften der Sammlung Hartmann* (Hartmann Koleksiyonundaki Doğu Türkçesine Ait El Yazmaları) adlı makalesinde verdiği listenin 124. maddesinde üç satırlık bir malumatla tanıtmıştır: *13 satır, 76 sayfa; 24,5x17,5 ve 17x10,5 cm (boyutlarında), 25 Aralık 1903 Jarkend. Orta derecede korunmuş, Hoten kâğıdı, elle hazırlanmış karton; 1-4 ve 75, 76. sayfalar boş, 5. sayfa karalama, sayfa 6-74 Şair Nevbetî'nin Divanı* (Hartmann, 1904, s. 13). Verilen tarih, Hartmann'ın bugün Kazakistan sınırları içinde yer alan Yarkent şehrinde nüshayı elde ettiği tarih olmalıdır.

⁹ <http://uyghur.co.uk/uy/edebiyat.html>.

Nevbetî Divanı'nın Berlin nüshası, Berlin Devlet Kütüphanesinin Çağatayca El Yazmaları Koleksiyonu'nda Ms.orient.quart. 1315 numara ile kayıtlıdır. Nüsha, 72. sayfanın sonu ile 73. Sayfanın başında yer alan ferağ kaydına göre Hicri 14 Ramazan 1310 Çarşamba günü yani 22 Mart 1893 tarihinde tamamlanmıştır. Kaydın hemen altında müstensih tarafından başka şairlerden alıntılanan ilki 10, ikincisi 13 beyitten oluşan iki manzume mevcuttur. Her iki manzumede Allah'a hakkıyla kulluk etmenin öneminden bahsedilmiştir. Nüshanın, divanın aslına dâhil olmayan 5. sayfasında yine besmeleden sonra düzensiz ve dinî içerikli birkaç mısraya yer verilmiştir. Mısraların altında çiçek, saz (bağlama) ve akrep resimlerinin iç içe geçtiği bir kompozisyon söz konusudur. Nüsha 100 gazel, 9 rubaiden ibarettir. Manzumelerin arasına herhangi bir şekil, işaret vb. konmamıştır. Son beyitlerin mısraları çoğunlukla alt alta verilmiştir. Gazellerle rubailer arasında da herhangi bir işaret yoktur. Nüsha özensiz bir rika ile yazılmıştır. Bazı sayfaların kenarında atlanmış beyitlerin yazıldığını görüyoruz. Yaklaşık 1600 (1566) mısradan oluşan bu nüsha, gerek mısra sayısı gerekse istinsah tarihi (1893) bakımından ilk maddede sözü edilen ikinci nüshayla (tam bir divan olmayıp Hoten'in Bamiya Ovası'nda yaşamış Molla Ahmet adlı birisi tarafından 1891/1892'de istinsah edilmiş 1600 mısralık şiir toplamı) aynı olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Mevcut bilgiler göstermektedir ki Nevbetî Divanı'nın, eldeki bütün nüshaların karşılaştırılmasıyla yapılacak tenkitli bir neşrine ihtiyaç vardır. Zira Divan'ın müellif nüshası ya da müellifle çağdaş bir nüshası hâlen bulunabilmiş değildir. Eldeki nüshalar istinsah edilirken sık sık kafiye, redif, vezin, noktalama ve imla hatalarına düştüğü; yer yer beyit sırasının karıştırıldığı, kimi manzumelerde aynı beytin birkaç kelime hariç tekrar yazıldığı görülüyor. Bilhassa çalışmamıza esas olan nüsha için durum böyledir. Bu hataların bazıları istinsah sırasında sadır olmuş müstensih hataları, bazıları ise Nevbetî şiirlerinin umumiyetle Divan'ın hafızları tarafından toplum arasında okunup yayılması olgusuna bağlı olarak ortaya çıkmış hatalardır. Bu hafızlar, şiirleri okurken kimi zaman coşkuya kapılarak istemeden de olsa şiirin orijinalinde olmayan kelime, mısra veya beyit eklemeleri yapabiliyorlardı (Ekrem vd., 1988, s.2). Özellikle münacat muhtevalı manzumelerde benzer hatta aynı ibarelerin yahut mısraların arka arkaya tekrar edildiği dikkati çekiyor. Bu hatalara tez çalışmamızın dipnotlarında genişçe yer verdik.

Bizim çalışmamıza esas olan nüsha ise 105 gazel ve 3 rubaiden oluşmaktadır, diğer nüshalarda bulunduğu ifade edilen muhammes ve müseddesler bu nüshada bulunmamaktadır.

Nevbetî, şiiirlerini Çağatay edebî geleneğine uygun olarak aruz vezninin değişik bahirlerinde yazmıştır. Ancak *hezec* ve *remel* bahirlerinin diğer bahirlere oranla çok daha sık kullanıldığını belirtmek gerekir. Aruz vezninin, en azından çalıştığımız nüshada, başarıyla kullanıldığını söylemek zordur. Birçok beyitte aruz kusurlarına rastlandığı gibi kimi beyitlerde vezin bulunmamaktadır. Ancak bu kusurlar, muhtemelen istinsah sırasında meydana gelmiştir. Bir iki manzumede ise hece ölçüsünün kullanıldığını görüyoruz.

Nevbetî Divanı'ndaki gazeller çoğunlukla aşk, muhabbet ve tasavvuf temaları etrafında yoğunlaşan lirik manzumelerdir. Bu manzumelerde beşerî ve ilahi aşk noktaları arasında gidip gelen “aşk duygusu, sevgilinin güzelliği, vuslat arzusu, maşuktan şikâyet, hicran acısı, hasret yarası, aşk derdiyle dökülen gözyaşları, ağyârın ayıplamaları, bülbülün kederli iniltisi” gibi motiflere sıklıkla rastlamak mümkündür.

Birçok şiirde, mutasavvıf şairlerin vazgeçilmez gayesi olan “Allah'ın cemaline, didarına ulaşma iştiağı” gibi dervişane tavrın yanı sıra bir dizi mazmun eşliğinde “Allah'a hamd ü sena, münacaat, tevbe-i istiğfâr, kabir yerinin ürpertisi, mahşer yerinin dehşetli manzarası, işlenen günahlardan duyulan pişmanlık” gibi daha zahidane yaklaşımlara da rastlanır.

Didaktik muhtevalı gazeller Nevbetî şiiirlerinin önemli bir parçasıdır. Şair; ilmi, âlimleri, meşâyihî, evliyaları faziletlerini sıralayarak yüceltirken cahilleri, cimrileri, fasıkları ve zalimleri ise sert biçimde tahkir etmektedir. Özellikle ahlak ve faziletten, doğruluk ve sadakatten, dostluktan, ululara saygıdan, insan sevgisinden bahseden ve ilim-cehalet, cömertlik-cimrilik karşılaştırmaları yapan manzumelerinde Kutadgu Bilig ile Atebetü'l-Hakayık'ı andıran bir söyleyiş söz konusudur.

Nevbetî Divanı'nda kullanılan dilin son derece sağlam bir dil olduğunu söylemek mümkündür. Şairin mazmun dağarcığı oldukça zengin, üslubu ise fesahat ve belagat sanatlarının inceliklerine sahiptir.

7. Uygur Sanat ve Edebiyat Tarihindeki Yeri

Nevbetî'nin, yaşadığı dönemde büyük saygı gören; divanı Hoten, Yarkent ve Kaşgar'daki mektep ve medreselerde Nevâyî'nin eserleriyle birlikte ders kitabı olarak okutulan, şiiirlerine nazireler yazılan bir şair olduğu bilinmektedir (Uygur Edebiyatı Tarihi, 2006, s. 620; Hamrayev, 1963, s. 9).

Hacı Ehmed Költegin adlı şair, *Keşger Edebiyatı* dergisinin 2003 yılı yayımlanan 3. sayısında şair Nevbeti'yi şu mısralarla anmıştır:¹⁰

*Kirgüzüp her bir gezelnîñ cismiga cân Nöbiti
El içide ecridiñ kuçtı şerep şan Nöbiti
Bir katarda Yesevi, Nevâi Meşrebler bilen
Medriselerde okuşluk boldı “divan Nöbiti”
Bağrı kan kakkuk nevâsidek meni muñlandurup
Boldı her dâim köñül hânemde mihmân Nöbiti*

Teyipcan İliyev *Ana Tilim* adlı şiirinde Nevbeti'nin, memleketi Hoten'le ilgili gazeline telmihte bulunmuştur:¹¹

*Sen bolğaçka,
Nevbeti şundak güldeste tüzdi,
Hoş buyı huddi Hoten yiparı*

Barisjan Kasım, *Ana Til* adlı şiirinde diğer şairlerle birlikte Nevbeti'yi de zikreder:¹²

*Zelili kum keçip kelse Kalender, Nevbeti çaknar
Nizari kayğusi Gülhan muñida Hirkî çaknar*

Seyyah mahlaslı bir şair, Nevbeti'nin *keltürmişem* redifli gazelinesini tahmis etmiştir:¹³

*Söyğüge ‘ahd ü vepâ birle köñül keltürmişem
Sadâkattin muhabbet öyige ul keltürmişem
Arzuyum ihlâs bilen yârğa vusul keltürmişem
Yâr-nuñ çâr bağdın bir deste gül keltürmişem
Bâde-i ‘ışk ü muhabbet kâse mül keltürmişem*

*Bu garib köñlüm öyini, kânatka tüş itip
Her zaman yârnuñ oyi, fikride men dilhüş itip
Her bakıp yâr hüsnige tuyğulirim bihüş itip
Nâgehân ‘câm-muhabbet bâdesidin nüş itip
Közlerimdin katre katre eşk-i mül keltürmişem*

*Her subh ü şâm şükr itip gülgün visâliñ peytide
Kaldurup gam kaygunı yetti kat yer tektide
Yâd itip yâr ismini âşık gazeller nezmide
Cezbe eylep bâde-i ‘ışk ü muhabbet keyfide
Secde-i şükrâne-ge başımni kul keltürmişem*

*Her seherde dilberim zikrini bisyâr eylesem
Gapletidin her zaman köñlümni huşyâr eylesem
Dembedem feryâd urup kalbimni izhâr eylesem
Hânümânım yârnuñ hakkıda isâr eylesem
İltimâsım yârdın kulğay kabûl keltürmişem*

*Her sıfâtı fikride aştu köñülñiñ heyrâtu
Eñ büyük armân bolu kaldı dilistân sohbeti
Kança yazsam vasfını öskey dilimde hürmeti
Şükr-i lillâh Nevbeti bolduñ nebî-ğa ümmeti
Bil ganîmet farz-nu hatm-i resûl keltürmişem*

¹⁰ <http://ketmenbay.blogspot.com.tr/2008/12/ezgu-rohlar-enjumeni.html>.

¹¹ <http://hamrajan.narod.ru/Ana-tilim.html>.

¹² <http://hamrajan.narod.ru/Ana-tilim.html>.

¹³ <http://shewqiy.com/thread-492-1-1.html>.

Klasik Türk musikisinde olduğu gibi klasik Uygur musikisinde de belirli makamlar vardır. Acem (acemaşiran), uşşak, bayat, neva, segâh, irak, pençgâh, çehargâh (çargâh) gibi bizdekiyle aynı adları taşıyan makamlar olduğu gibi “rak (rehavi), çebbayat (hüseyinî), müşavirek (rast), uzhal (köcek~köçekçe) gibi farklı adlar almış makamlar da mevcuttur. Klasik Uygur musikisindeki makamlar “on iki” ile sınırlı olmamakla birlikte “12 Makam” terimi ile umumileştirilmiştir. Makamlar geçmişte zaman zaman çoğalma ve azalma sürecinden geçmesine rağmen Uygur Türkleri bu makamları formel sayı olan “on iki” ile ifade etmişlerdir (İnayet, 2007, s. 366). Alimcan İnayet’in, Sincan Halk Neşriyatı tarafından 1994 yılında yayımlanan *Uygur On İki Mukamı* adlı on iki ciltlik eseri esas alarak çıkardığı, 28 şaire ait şiirlerin makamlardaki dağılımını gösteren tabloya göre şair Nevbetî’nin “12 Makam Metinleri” arasına giren 145 mısrası söz konusudur ve bunların makamlara göre dağılımı şöyledir (İnayet, 2007, s. 375):

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Rak	Çebbayat	Müşavirek	Çargâh	Pençgâh	Uzhâl	Acem	Uşşak	Bayat	Neva	Segâh	Irak
8		6	38	20			50	16	7		
mısra		mısra	mısra	mısra			mısra	mısra	Mısra		

Nevbetî’nin “12 Makam Metinleri” arasına giren manzume ve mısra sayısı ile ilgili olarak, 6 gazel 78 mısra¹⁴ yahut 90 mısra (Abdusattar, 2008, s. 22-23) gibi farklı verilere de rastlanmaktadır. “12 Makam Metinleri” arasına giren Nevbetî manzumelerinin tamamı şairin çok sevdiği aşk temasında yazılmış ve bunlar halk makamcılar tarafından değişik makam-meşreplerde icra edilegelmiştir. Bu manzumelerden bazıları şunlardır:¹⁵

1. Çargâh~Çehargâh (Hicaz)¹⁶ makamına *eylegeç* redifli gazelinin aşağıdaki beyitleri dâhil olmuştur:

*Çıktı nâ-geh mehveşi rengini gül-nâr eylegeç
Halka halka zülfini boynığa zünnâr eylegeç*

*İkki câdü közleri-ge ehl-i ‘âlem bendedür
İsm-i a’zam-nı okup başıda tûmâr eylegeç*

*Min yetim-ge bir nazar kılmadı ol meh-peykeri
Halk-niñ bed-nâmıdın ol tola ‘âr eylegeç*

¹⁴ <http://shewqiy.com/thread-291-1-1.html>.

¹⁵ Memetemin, Adilcan, *Nevbetî Gazelleri Toğrısında*, <http://shewqiy.com/thread-291-1-1.html>.

¹⁶ Klasik Uygur musikisinde “On İki Makam”ın dördüncüsünün adıdır. Toplamda 18 nağme ve 212 mısradan oluşur. Bu 18 nağmenin 9’u Çoñ Neğme (Büyük Nağme/Beste) olup 108 mısradan müteşekkildir, 6’sı destan-nağmedir ve 48 mısradan müteşekkildir, 3’ü de meşrep-nağmedir ve 56 mısradan müteşekkildir. Bk. *Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti*, Şincañ Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til-Yezik Hizmeti Komiteti Luğat Bölümü, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1991, 2. cilt, s. 638; İnayet, Alimcan, *Uygur On İki Makamı*, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007, s.368.

*Piste ağızı-niñ lebide tişleri dürdânei
Sözleri kandın leziz şîrîn-i güftâr eylegeç*

2. Pençgâh¹⁷ makamına aşağıdaki beyitler dâhil olmuştur:

*Ölgüçe benden bolay ey şâh-ı hûbânım saña
Tâ tirig-dür men fidâ eyley ten ü cânım saña*

*Ey nigârâ kâşki körsem cemâliñ 'aksini
Hem köyer fânûs dik şem- 'i şebistânım saña*

*Rahm kılğıl men yetim bîçârege ey nâzenin
Zağferân dik hasretiñde boldı ruhsârım saña*

*Munça köydürmek nê-dür <kim> 'âşık-ı bîçâreni
Kimge aytğay 'arz-ı ahvâlîm-ni cânânım saña*

3. Pençgâh makamının bir başka bölümüne *keldi mü* redifli gazelinin şu beyitleri girmiştir:

*Ey sabâ birgil haber ol şehsivârim keldi mü
Lutf itip hâlim sorarğa hem-diyârim keldi mü*

*Kelse yârim her zamân teskîn tapar gam-gîn köñül
Hasta köñlüüm şâd itip ol şehsivârim keldi mü*

*Kelse nâgeh bolğusı gûyâ meğer fasl-ı bahâr
Açılıp çün lâle ahmer gül 'izârım keldi mü*

*Firkatide örtenip cismim za 'if boldı nitey
Bolğusudur derdime dermân yârim keldi mü*

4. Uzhâl~Özhâl¹⁸ makamına *keltürmişem* redifli gazelinin aşağıdaki beyitleri dâhildir:

*Yâr-niñ çâr bağıdın bir deste gül keltürmişem
Bâde-i 'ışk ü muhabbet kâse mül keltürmişem*

*Nâgehân 'ışk ü muhabbet bâdesidin nûş itip
Közlerimdin katre katre eşk-i nem keltürmişem*

*Cezbe eylep bâde-i 'ışk ü muhabbet keyfide
Secde-i şükkrâne-ge başımni kül keltürmişem*

*Hânümânım yârniñ hakkıda isâr eylesem
İltimâsım yârdın kılğay kabûl keltürmişem*

5. Acem (Acemaşiran)¹⁹ makamına *tapmadım* redifli gazelinin aşağıdaki beyitleri dâhil olmuştur:

¹⁷ Klasik Uygur musikisinde beşinci makamdır. 25 nağme ve 240 mısradan oluşur. Çoñ Neğme kısmında 174 mısralı güfte, 3 destandan oluşan kısmında 6 ezgi ve 24 mısralı güfte, 5 meşrepten oluşan kısmında 5 ezgi ve 42 mısralı güfte yer almıştır. Bk. *Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti*, Şıncañ Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til-Yezik Hizmeti Komiteti Luğat Bölümü, Milletler Neşriyati, Pekin, 1991, 1. cilt, s. 703; İna yet, Alimcan, *Uygur On İki Makamı*, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007, s.368.

¹⁸ Klasik Uygur musikisinde "On İki Makam"ın altıncısının adıdır. Toplamda 29 nağme ve 248 mısradan oluşur. Bu 29 nağmenin 6'sı Çoñ Neğme (Büyük Nağme) olup mısra sayısı 154'tür, 6'sı destan türündedir ve 44 mısradan müteşekkildir, 7'si de meşrep nağme olup 50 mısradan müteşekkildir. Bk. *Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti*, Şıncañ Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til-Yezik Hizmeti Komiteti Luğat Bölümü, Milletler Neşriyati, Pekin, 1995, 5. cilt, s. 735; İna yet, Alimcan, *Uygur On İki Makamı*, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007, s.368.

*İstedim 'âlemde sendik şehsüvârı tapmadım
Dehr ara bir müşfik ü hem-derd yârı tapmadım*

*Bolmağay 'âlem-de sendik mehveşi ey nâzenîn
Gonca-i handân lebiñdin gül-'izârı tapmadım*

*Ni 'ilâc eyley menin vâ-bestedür köñlüm saña
Mîhr-i tâbân<lık> yüzüñdik lâle-zârı tapmadım*

*Rahm eylep sâ'atî öziñ-ge vâsıl kıl meni
Dilberim küyuñdın artuğrak diyârı tapmadım*

6. Neva²⁰ makamına kız redifli gazelin aşağıdaki beyitleri dâhil olmuştur:

*Fasl-ı nev-bahârıda gül kibi açılğan kız
Misl-i kâkül-i sünbül her taraf saçılğan kız*

*Bâde içre zevkide meyde 'aksini kördüm
Hüsn bağıda tenhâ oturur hurâmân kız*

*Şûm rakîb-ler cehtidin bolmadı yüzün körmek
Bulut içre ay manzûr zülûf içre finhân kız*

*Köz uçı bilen baktı tegti tîre müjgânın
Sinem üzre peykânı zahm kıldı vîrân kız*

Uygur sanatçı-yazar Enver Taştömür, Nevbetî'nin hayatını konu alan biyografik bir roman kaleme almıştır. Taştömür, *Kalb Ergisi* adını verdiği 277 sayfalık bu eserde Nevbetî'nin şiirlerine ve şiirlerinin yorumlanmasına genişçe yer vermiştir. Kitap bu yönüyle alışlagelmiş bir biyografik roman olmanın ötesinde âdetâ bir divan şerhini andırır. Adına roman yazılmış olması, Nevbetî'nin Uygurlar için ne kadar önemli ve değerli bir şair olduğunun bir göstergesidir (Taştömür, 2007).

Sonuç

Çağatay Türkçesinin tarihî gelişiminin ele alındığı ve tasnif denemelerinin yapıldığı çalışmalarda, 1600-1921 yıllarını kapsayan zaman dilimini “Klasik Sonrası Devir” olarak adlandırma bir gelenek hâlini almıştır. Bu devre, sahanın büyük âlimi Janos Eckmann tarafından “bir taraftan Nevâyî dilinin dikkatli bir taklidi, diğer taraftan Özbek unsurlarının tesirli” olduğu bir dönem olarak nitelendirilir. Çağatay Türkçesi, Çağdaş Uygur Edebiyatı'nın

¹⁹ Klasik Uygur musikisinde “On İki Makam”ın yedincisidir. Toplam 17 nağme ve 143 mısradan oluşur. 6'sı Çoñ Neğme'den (Büyük Nağme) oluşan kısmında 65 mısralı güfte, 4 destandan oluşan kısmında 8 ezgi ve 56 mısralı güfte, 3 meşrepten oluşan kısmında 3 ezgi ve 22 mısralı güfte yer almıştır. Bk. *Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti*, Şıncañ Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til-Yezik Hizmeti Komiteti Luğat Bölümü, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1991, 1. cilt, s. 236; İnayet, Alimcan, *Uygur On İki Makamı*, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007, s.369.

²⁰ Klasik Uygur musikisinde “On İki Makam”ın onuncusudur. Toplam 20 nağme ve 209 mısradan oluşur. Çoñ Neğme kısmında 10 ezgi ve 100 mısralı güfte, 3 destandan oluşan kısmında 6 ezgi ve 56 mısralı güfte, 2 meşrepten ibaret kısmında 2 ezgi ve 44 mısralı güfte yer alır. Bk. *Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti*, Şıncañ Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til-Yezik Hizmeti Komiteti Luğat Bölümü, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1991, 5. cilt, s. 356; İnayet, Alimcan, *Uygur On İki Makamı*, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007, s.369.

oluşumuna dek Doğu Türkistan sahasında da yaygın olarak kullanılmış ve verilen çok sayıda eser sayesinde zengin bir edebiyat meydana gelmiştir. Bu bakımdan Eckmann'ın değerlendirmesine “mahallî Uygur tesiri”ni de eklemek yerinde olacaktır. Klasik Sonrası Devre'nin dil hususiyetlerinin tespit edilip mahallî Uygur unsurlarının Çağatay Türkçesi üzerinde hangi ölçüde etkili olduğunun metinlerle ortaya çıkarılabilmesi için Doğu Türkistan sahasında verilmiş eserlere yönelik metin incelemelerinin yapılması lüzumludur. Bu sebeple klasik Uygur edebiyatı tarihi kaynaklarında “Hocalar Devri Edebiyatı” diye adlandırılan dönemi teşkil eden Hirkatî, Harâbâtî, Mahzun, Salâhî, Meşhûrî, Zelilî, Nevbetî, Arşî, Gümnam, Fütuhî gibi şairlerin eserlerinin ilmî neşirlerinin yapılması büyük önem taşımaktadır. Bu makalenin ve Nevbetî Divanı üzerinde hazırladığımız doktora tezinin saha incelemelerine katkı sağlamasını umuyoruz.

Kaynakça

- Abdurahim, E. O. - Süleyman A. (2002). *Uygur Hazirgi Zaman Edebiyatı*. Ürümçi: Şinjañ Maarip Neşriyatı.
- Abdusattar, B. (2008). “*Uygur On İkki Mukamı*” *Tikstliriniñ Aptorliri ve Menbeliri Toğrisida*. Şincañ Sanat İnstituti İlmiy Jurnili, 2008, Sayı: 2, s. 22-33.
- Ahmedî, E. (1996). *Uygur Edebiyatı Tarihidiki Nâmâyandılar*. Ürümçi: Şinjañ Helk Neşriyatı.
- Bahavidin, M. (1995). *Divân-ı Nevbetî*. Ürümçi: Şinjañ Helk Neşriyatı.
- Bahavidin, M. (1982). *Uygur Edebiyatı Toğrisida*. Coñgu Yazguçılar Cemiyiti Şinjañ Uygur Aptonom Rayonluk Şubisi, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Barat, K. – Bahavidin M. (1982). *Divân-ı Nöbetî*. Bulak Jurnali, Yıl: 1982, Sayı: 3, Ürümçi: Şinjañ Halk Neşriyatı, s. 165-248.
- Bögü, A. E. (2002). *Çağatay Uygur Tili*. Ürümçi: Şinjañ Üniversitesi Neşriyatı.
- Däulethan Ä.(2015). *Şığıs Türkistan Halıktarınıñ Ult-Azattık Däüiri Ädebiyeti (1679-1949)*. Almatı: Destür.
- Derviş E. – Abliz, M. (2001). *Uygur Klassik Edebiyatidin Sual-Cevablar*. Kaşkar: Kaşkar Uygur Neşriyatı.
- Editorial (2014). *Uygur Klassik Şairleriniñ Rubailiri*. Uyghur-Pen jurnali, Yıl: 2014, Sayı: 6, Almatı, s. 44-50.
- Ekrem, M. - Memtimin A. - Turdi, M. (1988). *Divân-ı Nöbetî*. Hoten: Hoten Vilâyetlik Millî-Kadimî Eserler İşhânesi.
- Ğopur, V. – Hüseyin, E. (1987). *Uygur Klassik Edebiyatı Tizisliri*. Pekin: Milletler Neşriyatı.

- Hamrayev, M. K. (2014). *Novbatı*. Uyghur-Pen Jurnalı, Sayı 5, Almatı: 2014, s. 21-25.
- Hamrayev, M. K. (1963). *Osnovi Tyurskogo Stihoslojeniya*. Alma Ata: İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR.
- Hartmann, M. (1904). *Die osttürkischen Handschriften der Sammlung Hartmann*. Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, Jahrgang VII, Zweite Abteilung: Westasiatische Studien, Redigiert von Prof. Dr. K. Foy und Prof. Dr. B. Meissner, Kommissionsverlag von Georg Reimer, Berlin.
- İnayet, A. (2007). *Uyğur On İki Makamı*. Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007, s. 365-382.
- Kaşgarlı, S. M. (2004). *Uyğur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kaşgarlı, S. M. (2004). 112. dipnot: *Uyğur Klassik Edebiyatı Şairleri*. Ürümçi: Helk Neşriyatı, 1982.
- Köprülü, F. (1977). *Çağatay Edebiyatı* Maddesi. MEB İslam Ansiklopedisi, 3. Cilt, İstanbul: İstanbul Millî Eğitim Basımevi, s. 270-323.
- Kunlun Edebiyatı Jurnalı (1979). Sayı: 1, Hoten, 1979.
- Kurban, G. (1990). *Tevârih-i Mûsikiyyûn* (İnceleme-Metin-İndeks). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurban, İ. (1992). *Hocalar Devri*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mahsut, T. - Rahman, A. (1986). *Uyğur Edebiyatı Tarihi*. Ürümçi: Maarip Neşriyatı.
- Memet, A. K. (2013). *Uyğur Klassik Ediblriniñ Tehellus Kolliniş Toğrisida İzdiniş*. Bulak Mecmuası, Ürümçi: Şinjañ Halk Neşriyatı, Yıl: 2013, S. 4, s. 73-82.
- Memtimin, A. (1981). *Uyğur Edebiyatı Tarihiniñ Tetkikat Témiliri*. Bulak Mecmuası, Yıl: 1981, Sayı: 1, Ürümçi: Şinjañ Helik Neşriyatı, s. 466-483.
- Muhammetimin, A. (1992). *Klassik Edebiyatta Hoten Tasviri*. Bulak Mecmuası, Yıl: 1992, Sayı: 4, s. 152-161.
- Mollaoudov S. (1990). *XVIII. Esir Uyğur Poeziyasi*. KSSR Penler Akademiyası, Uyğurşunaslik İnstitutı, Alma Ata: "Nauka" Kazahskoy SSR.
- Mollaoudov S. (1962). *Edebiyat (Derislik Hrestomatiya)*. Almuta: Kazakistan Dölet Okuş-Pedagogika Neşriyatı.
- Mollaoudov, S. (2002). *Uyğur Edebiyatı Davanliri (Tetkikatlar ve Makallar)*. Almuta: Kazakistan Jumhuriyiti Bilim ve Pen Ministrliği R.B. Suleymenov Namidiki Şarikşunalik İnstitutiniñ Uyğurşinaslik Merkizi.

- Mollaoudov, S. – Mamatahunov, U. – Muhlisov, Y. – Ruziyeva, D. – Saydullayev, İ. (1983). *Uygur Edebiyatiniñ Kiskiçe Tarihi*. Kazakstan SSR Penler Akademiyasi Tilşunaslik İnstitutı Yenindiki Uygurşunaslik Bölümi, Almuta: Kazakstan SSR “NAUKA” Neşriyatı.
- Nuraci, H. (1980). *Uygur Klassik Edebiyatiniñ Katologi*. Bulak Mecmuası, Yıl: 1980, Sayı: 1, Ürümçi: Şinjañ Helk Neşriyatı, s. 311-356.
- Osman, G. (1987). *Uygur Klassik Edebiyatı Tarihidin Tézis*. Ürümçi: Şinjañ Daşö Neşriyatı.
- Otğur, Ğ. O. (2014). *Uygur Yakinki Zaman Poeziyiside İpadilengen Vetenperverlik Ruh*. Bulak Mecmuası, Ürümçi: Şinjañ Halk Neşriyatı, Yıl: 2014, Sayı: 3, s. 47-70.
- Ömer, Ş. (1996). *Ottura Esir Uygur Klassik Edebiyatı*. 2. Kitap. Ürümçi: Şinjañ Helk Neşriyatı.
- Rahman, A. (1993). *Uygur Edebiyatı Tarihi*. 3. Cild. Ürümçi: Şinjañ Maarip Neşriyatı.
- Rayhanov, D. M. (2014). *İnterpretatsiya Proizvedeniy Alişera Navoi Uygurskimi Klassikami XVIII-XIX vv.* İzvestiya Natsionalnoy Akademii Nauk Respubliki Kazahstan, 2014, s.88-93.
- Sağdıç, H. (2021). *Nebetî Divanı (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Çeviri, İndeks)*, (Savunma Aşamasında Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Süleyman, A. (1980). *Nebetî Şiirleriniñ İdiyivi Mezmuni Hekkide*. Bulak Mecmuası, Yıl: 1980, Sayı: 3, Ürümçi; Şinjañ Helk Neşriyatı, s. 115-122.
- Taştömür, E. (2007). *Kalb Ergisi*. Ürümçi: Şincañ Helk Neşriyatı.
- Tursun, İ. (1980). *Edebî Miras Hem Vesikilirimiz*. Bulak Mecmuası, Yıl: 1980, Sayı: 1, Ürümçi: Şinjañ Helk Neşriyatı, s. 9-75.
- Uygur Edebiyatı Tarihi*. (2006). Başmuharrir: Liyu Bin, 2. Cild, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Uygur Klassik Edebiyat Tarihi*. (2011). Başredaktör: Gayretcan O., Ürümçi: Şinjañ Universiteti Neşriyatı.
- Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti*. (1991). 6 Cilt, Şincañ Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til-Yezik Hizmeti Komiteti Luğat Bölümi, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Yılmaz, K. H. (2014). *18. Yüzyılda Yetişmiş Uygur Divan Şairi Ömer Karim Nebetî*. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2014, Sayı: 3, s. 23-31.

Ağ Kaynakları

- Abdukadir, N., *Nebetî Digen Tehallusniñ Menisi Hakkide İzdénış*
“<http://www.gumadiyari.com/bbs/thread-7723-1-1.html>” adresinden erişim sağlandı.
- Memetemin, A., *Nebetî Gazelleri Toğrisida*, “<http://shewqiy.com/tfread-291-1-1.html>”
<http://bbs.xjzjxh.com/forum.php?mod=viewthread&tid=18016>.

<http://bse.uaio.ru/BSE/2603.htm>.

<http://bbs.parixtam.com/simple/index.php?t1794.html>.

<http://bbs.xjzjxh.com/forum.php?mod=viewthread&tid=2397>.

<http://bbs.xjzjxh.com/forum.php?mod=viewthread&tid=18016>.

<http://ketmenbay.blogspot.com.tr/2008/12/ezgu-rohlar-enjumeni.html>.

<http://hamrajan.narod.ru/Ana-tilim.html>.

<http://shewqiy.com/thread-492-1-1.html>.

<http://shewqiy.com/thread-291-1-1.html>.

<http://uyghur.co.uk/uy/edebiyat.html>.

EXTENDED ABSTRACT

In this article, one of the most important representatives of Postclassical Chagatay Literature in the East Turkestan area, lyrical, sufistic poet Nevbetî (1690-1760?) and his divan are discussed. Hotenli Nevbetî lived in the history of East Turkistan in the period known as the Teachers' Age. In the historical sources of classical Uyghur literature, interpretations of the poet's poetry were included rather than material information about his life and works. For this reason, we do not have precise and sufficient information about the real name, date of birth and death, life and literary activities of the poet who uses the pseudonym Nevbetî. After receiving his basic education in Hoten, Nevbetî went to Kashgar at the age of 15-16 and he was engaged in science education for many years in the famous madrasahs of the time. Considering the content of the poems in his divan, the success of the literary arts and the literary arts he used, he must have learned the classical literatures of Karahanlı, Harezm, Chagatay and Arab-Persian in addition to Islamic sciences.

The only work of the poet that has survived is his divan, which he completed in 1747. However, there are also poems of the poet that is not included in the divan and but reaching the present day in other ways. The work attracted great attention among the public; It was taught as a textbook with the works of Nevayî in madrasas in Hoten, Yarkent and Kaşgar. Resources; It gives different information about the copies of the Nevbetî Court, the number of verses, its composition and the institutions where the manuscripts are protected.

The Nevbeti Divan has been published twice, one in Hoten and the other in Urumqi, on the basis of different copies. In the first publication made in Hoten in August 1988, 66 gazel, 3 muhammes and 26 rubai were published with the New Uygur letters. In the second publication in Urumqi in 1995, which is a more scientific study, 85 gazel, 3 muhammes and 33 rubai in the section given with the New Uygur letters; there are 105 gazel and 3 rubai in the section where the facsimile is published. It is very interesting that the poems in both sections belong to different copies, but the publishers of the work did not mention this situation at all. The feature that makes this publication scientific and important is that the poems that make up the Nevbetî's Dîvân are not contented with only the New Uygur letters, but also a small dictionary of 240 words (luğet) and facsimile sections.

The Berlin copy, which was found by me, was copied in Yarkent on March 22, 1893 with a not-so-beautiful talik and consists of 100 gazel and 8 rubai. The copy is registered in the

Chagatay Manuscripts Collection of the Berlin State Library. German orientalist Martin Hartmann introduced this copy in her article *Die osttürkischen Handschriften der Sammlung Hartmann* (Eastern Turkish Manuscripts in Hartmann Collection) with a three-line information in the 124th item of the list. According to the information he listed, Hartmann obtained the copy of the Nevbetî's Divan on December 25, 1903 in the city of Yarkent, which is within the borders of Kazakhstan today.

The Gazels in the Divan are lyrical poems that focus around the themes of love and Sufism. A discourse reminiscent of *Kutadgu Bilig* and *Atebetü'l-Hakayık* draws attention in didactic poems on morality, loyalty, friendship, respect for great people, science, and generosity. Nevbetî; He was a highly respected poet during his lifetime, and his poems were inspected. Numerous poems of Nevbetî were included among the "Twelve Makam Texts", which are of great importance in terms of Classical Uyghur Music.

There is information that the poet earned her living with calligraphy and pharmacy, especially during her last years abroad. This situation allowed Nevbetî to have good relationships with people and to see people's situation closely. Indeed, the poet was not indifferent to the social and political life of the period he lived and he opposed the injustices he witnessed, and reflected his opinions on this matter in his lines.